

A KÖZÉPOSZTÁLY KÜLDETÉSE

Kornis Gyula a kultúrpolitika feladatáról

Milyen kapcsolatban áll egymással a hatalom és a kultúra? Teremthet-e a hatalom kultúrát, és részesíthet-e az állam megkülönböztetett támogatásban egy társadalmi osztályt azért, mert másoknál – vélhetően – többet tesz a kultúráért? Ezek az akár ősréginek is tekinthető kérdések behatóan foglalkoztatták a 20. századi magyar politikai gondolkodás egyik jelentős, noha mára szinte elfeledett alakját, Kornis Gyulát.¹ Nyilvánvalóan erre az ösztönözte őt, hogy a dualista rendszer felbomlása és a forradalmak után a magyar állam újjáépítésének kényszere napirendre tűzte e dilemmákat. Kornis a kultúra támogatását nem egyszerűen csak dicséretesnek és hasznosnak, hanem az állam legfontosabb céljának és kötelességének tekintette, és szorosán összekapcsolta a középosztály felkarolásával, mert ebben a társadalmi rétegben látta a kultúra legfontosabb hordozóját. Számára tehát a kultúra és a középosztály ügye egymástól elválaszthatatlan volt. Mivel az ehhez kapcsolódó kérdések ma is a közéleti viták kereszttüzeiben állnak, érdemes megismerkedni az 1920-as évek meghatározó jelentőségű teoretikusának a felfogásával, amelyet többen is a Bethlen István nevével fémjelzett nemzeti-konzervatív irányvonal eszmei megalapozásaként értékeltek. És tegyük hozzá, nem is alaptalanul. Az alábbiakban megkíséreljük röviden felvázolni, miként látta Kornis az állam, a kultúra és a középosztály egymásrataltságát.²

„Az állam összeomlását a lelkek összeomlása, a nemzet dezorganizációját a lelkek dezorganizációja előzte meg” – foglalta össze a véleményét 1918–1919 eseményeinek a háttéréről 1921-ben megjelentetett, programadónak is tekinthető munkájában, a *Kultúrpolitikánk irányelveiben*. (A *„klebelsbergi kultuszkormányzat kottája”* – írta egy cikkében Vasas Géza.)³ A konklúziója egyértelmű volt: a *„lelkek formálásának művészete”* a kultúrpolitikának a feladata, az államnak nincs is ennél lényegesebb tennivalója. A kultúrpolitika tehát nála minden-
nel szemben elsőbbséget élvezett – s ez összhangban állt Klebelsberg Kunó

¹ Kornis Gyula (1885–1958) filozófus, piarista szerzetes. Előbb a pozsonyi Erzsébet Tudományegyetem, majd a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem rendes tanára, 1927-től az MTA rendes tagja, Klebelsberg Kunó oktatási miniszter államtitkára, számos tudományos és kulturális társaság elnöke. 1931 és 1939 között parlamenti képviselő, 1944-ben a Gestapo többször letartóztatja. 1945–1946-ban az MTA elnöke, 1951-ben kitelepítik Budapestről.

² E tanulmány tehát nem kíván teljes képet adni Kornis életművéről, csak a jelzett kérdések összefüggéseit igyekszik körvonalazni. Itt jegyezzük meg, hogy az első – egészen apró – lépés Kornis szellemi hagyatékának a kutatásában e sorok szerzője részéről: Egedy: *Kornis Gyula: A kultúra mint államcél. Kommentár*, 2011/1, 43–44.

³ Vasas Géza: *A magyar kultúrállam eszméje. Kornis Gyula nézetei nemzetről és kultúráról a bethleni konszolidáció korában. Protestáns Szemle*, 1989/2, 101.

hitvallásával, miszerint Trianon után az országot nem a kard, hanem a kultúra tarthatja meg. A világháború előtti magyar politikai vezetés e kötelességét elmulasztotta – állította Kornis, s levonta a következtetést is: „*Nemzeti tragikumunk egyik fő forrása, hogy államférfiaink túlnyomó része nem vette észre a kultúrpolitikának minden fölött álló centrális jelentőségét.*”⁴

A kultúra mint az állam célja

De miért is beszélhetünk a kultúrpolitika „centrális jelentőségéről”? A válaszhoz meg kell értenünk, miként gondolkodott Kornis az állam és a kultúra kapcsolatról. Ezt a következőképp határozta meg: „*Az állam fogalma három mozzanatból áll. Először is a hatalom az állam végső alapja és eszköze. Másodszor a jog az a norma, mely a hatalom alkalmazását szabályozza. Harmadszor a kultúra az a cél, melyet végső elemzésben a hatalomnak a jottól szabályozott alkalmazása szolgálni köteles. Az utóbbiban rejlik az állam etikai jelentősége, s ez adja meg az állami életnek végső értelmét.*”⁵

Mi tehát a kultúra, amelyet a hatalom szolgálni köteles? Kornis felfogásában „*az abszolút értékek rendszere*”, különösképpen „*a jó, az igaz, a szép és az isteni*” értékeinek a megvalósulása. *Neveléstörténet és szellemtörténet* című cikkében erről így ír: a kultúrjavakban – mint egy-egy korszak történeti termékeiben – „*bizonyos értékek és eszmények rejlenek, melyeket az emberi tevékenység megvalósított bennük.*”⁶ A kultúra értékei mindig megvalósítást követelnek – hangsúlyozza számos írásában. Amint már ebből is kitűnik, joggal sorolják őt a Wilhelm Dilthey nevével fémjelzett szellemtörténeti irányzat (*Geistesgeschichte*) hazai képviselői közé, azon – német fogantatású – irányzathoz, amely a történelem mozgatórugóit az eszmékben kereste, s amely a 20. század első harmadában igen nagy tudományos tekintélyt vívott ki Magyarországon is. Kornis a kultúrát az idealista értékelmélet nézőpontjából közelíti meg, és úgy fogalmaz, hogy vissza kell követelni „*az emberi lélek számára az abszolút értékeket, melyek nélkül sem az egyén, sem az egész emberiség életének semmi értelme nincs.*”⁷ Ugyanerről így ír a *Történetfilozófia* című monográfiájában: „*A kultúrába foglalt eszményeknek kötelező ereje nélkül nem volna az emberiség történeti életének magasabb rendeltetése.*”⁸ Megállapíthatjuk tehát, hogy ő nem a kultúra szélesebb, az életmódot is felölelő szociológiai definícióját fogadta el, amely ma jóval nagyobb népszerűségnek örvend, s amelyet a kiemelkedő konzervatív gondolkodó, T. S. Eliot is képviselt. Az angolszász tradíció forrá-

⁴ Kornis Gyula: *Kultúrpolitikánk irányelvei*. Franklin Társulat, 1921, Budapest, 4. (A kiemelés Kornisé.)

⁵ Uo. 1.

⁶ Kornis Gyula: *Neveléstörténet és szellemtörténet*. In Kornis Gyula: *A kultúra válsága*. Franklin Társulat, 1934, Budapest, 160.

⁷ Kornis Gyula: *Új magyar filozófiai rendszer*. In Kornis Gyula: *Magyar filozófusok*. Franklin Társulat, 1930, Budapest, 142.

⁸ Kornis Gyula: *Történetfilozófia*. Magyar Történelmi Társulat, 1924, Budapest, 159. „*Végső elemzésben tehát minden történelem művelődéstörténelem*” – olvashatjuk Kornis e munkájában. (115. old.) Hasonlóan vélekedik Joó Tibor is: „... *alaptalan külön kultúrtörténetemről beszélni. A történelem egyáltalában nem lehet egyéb, mint kultúrtörténelem.*” Joó: i. m. 126.

sai persze igen nagy mértékben eltértek azoktól, amelyekből Kornis felfogása táplálkozott; rá e tekintetben a korszak talán legjelentősebb magyar filozófusa, az objektív idealista Pauler Ákos gyakorolt meghatározó hatást. Somos Róbert szavaival a pauleri idealizmus fő eszménye éppen „az értékek abszolút voltának a tétele” volt.⁹ Kornis arra is figyelmeztet, hogy kizárólag a fejlett kultúra képes biztosítani „az állami hatalom és a jog helyes gyakorlását”.¹⁰ E gondolatmeneten haladva az állam sem nevezhető önmagában értékesnek vagy értéktelennek: igazi értéket és legitimitációt a kultúra biztosíthat neki.

Így jutunk el oda, hogy az állam értékének a megítélése elválaszthatatlan a kultúrához való viszonyától. Az állam nem „önérték”, hanem csak eszköz a kultúrértékek szolgálatában. A lényegét pedig a céljaiból határozhatjuk meg – mutat rá Kornis *A kultúra mint államcél* című fontos tanulmányában, azt is kiemelve, hogy a célok mögött mindig megtalálható a „világnézet, a filozófiai álláspont”.¹¹ A világnézetben pedig az „értékelő állásfoglalás” a legfontosabb – olvashatjuk *Az államférfi* első kötetében.¹² Adódik a kérdés: szabad-e, jogos-e világnézeti alapon mérlegelni az állam céljait? Kornis igent mond erre, s válasza jól tükrözi a szellemtörténeti iskola hatását: a metafizikának „és vele a politika terén az államcél-elméleteknek” a jogosultsága (és tudományos jellege) nem vonható kétségbe.¹³ Ennek alapján szögezi le, hogy az állam végső célja a kultúra. Ez összhangban áll azzal a meggyőződéssel, miszerint az állam maga is elsődlegesen „szellemi kategória”, hiszen célok által irányított szellemi tevékenység, nem pedig „vak természeti folyamat” eredménye. E megközelítés fényében logikus a következtetés: „liberálisnak vagy szocialistának, konzervatívának vagy radikálisnak, demokratának vagy arisztokratának, nacionalistának vagy internacionalistának lenni annyit jelent, mint más és más értékfelfogást táplálni az állam célja felől.”¹⁴ Minden politikai elv ugyanis végső soron valamilyen állásfoglalást jelent az állam céljait illetően.

Szellem versus hatalom

A kérdésünkre, amely e tanulmány bevezetésében megfogalmazódott, Kornis határozottan azt a választ adja, hogy a szellem hatalom, ám a hatalom nem szellem. A hatalom nem tud önmagában kultúrát teremteni, legfeljebb csak „gyökértelen, senyvedt művirágokat”.¹⁵ Ez az összefüggés azonban az ő szemében a legkevésbé sem menti fel az államot a kultúrpolitikával kapcsolatos kötelezettségei alól; az anyagi és a jogi feltételek biztosításával a hatalom ugyanis sokat tehet a kultúra fejlesztése és támogatása érdekében. Ennek keretében kulcsszerepet

⁹ Somos Róbert: *Magyar filozófusok politikai útkeresése Trianon előtt és után*. Kairosz, 2004, Budapest, 88.

¹⁰ Kornis: *Kultúrpolitikánk irányelvei*, 1.

¹¹ Kornis Gyula: *A kultúra válsága*, 122.

¹² Kornis Gyula: *Az államférfi*, I-II. Franklin Társulat, 1933, Budapest, I. köt. 85.

¹³ Kornis: *A kultúra mint államcél*, 124.

¹⁴ Uo. 125.

¹⁵ Uo. 131.

szánt a jó iskolarendszernek, amivel számos írásában foglalkozott. (Emlékezetes, hogy a Bethlen-kormány, amelyben Kornis 1927 és 1931 között Klebelsberg Kunó kultuszminiszter államtitkáráként dolgozott, 1925 és 1930 között a nemzeti költségvetés csaknem 10 százalékát fordította évente az oktatás és a kultúra céljaira!)¹⁶ Az ő terminológiájával az államnak „*akaratlanul is rá kellett ébrednie kultúrpolitikai hivatására*”, mert egyébként számos olyan feladat, amely „*belső énje szempontjából éppen nem közömbös*”, megoldatlan maradt volna.¹⁷ („*Magasabb értékszankció nélkül*” az állam „*nyers hatalommá fokozódik le*”). Az anyagi alapok előteremtése érdekében az államnak a gazdasági életbe is be kell avatkoznia; Kornis így határozottan elutasítja azt a liberális felfogást, miszerint az államnak a rend és a törvényesség fenntartásán túlmenően semmi feladata nincs. Érdeemes megjegyezni, hogy az állami szerepvállalás kiterjesztése a két világháború közötti időszakban szinte az egész világon érvényesülő tendencia volt, amelyet a „*nemzeti önellátásra*” való törekvéssel magyarázott a neves brit gazdaságtörténész, Robert Skidelsky.¹⁸

Elvi szinten ugyan Kornis egy olyan állam eszméjét körvonalazza, amely az egyes társadalmi csoportok külön érdekei fölött áll, de álláspontja valójában semmiképp sem tekinthető semlegesnek. A háború és a forradalmak okozta „*dezorganizáció*” fényében már a *Kultúrpolitikánk irányelveiben* arra a következtetésre jutott, Szekfű Gyulához hasonlóan, hogy az új magyar államot a középosztályra kell építeni. Tegyük ehhez hozzá, hogy a középrétegek preferálása a politikai gondolkodásnak egy olyan markáns hagyománya, amely sosem volt idegen a konzervatívoktól, sőt kifejezetten számíthatott a rokonszenvükre.

De nézzük meg közelebbről is, hogy miért tulajdonít kulcsjelentőséget Kornis a középosztálynak, miért véli azt, hogy ez „*egy nemzet energiáinak legfőbb forrása*”! A kérdésre több írásával is felel, a legrészletesebben a *Mi a középosztály?* (1926) című tanulmányával. E ponton szükséges emlékeztetni arra, hogy ő filozófusként, nem pedig a szociológus vagy a társadalomtörténész vizsgálati módszerével közelített e témához, a munkáiban ezért a „*Sein*” (van) és a „*Sollen*” (kell) elemek erősen keverednek. Írásaiból így nem is szerzünk újabb empirikus ismereteket a korszak középosztályáról, viszont képet kaphatunk egy sajátos konzervatív gondolkodásmódról, amely ötvözi a húszas évek magyar konzervativizmusának néhány alapvonását Kornis egyéni preferenciáival. S e soroknak épp e kép felrajzolása a célja.

Ha a középosztályról gondolkodunk, és a társadalmi funkcióit keressük, az első feladat értelemszerűen annak a meghatározása, hogy kikből is áll. Ez Kornis számára sem könnyű, meg is jegyzi, hogy a felső és az alsó rétegeket könnyebb definiálni. Ezzel persze nem mond újat, hiszen a középosztály-ku-

¹⁶ Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Osiris, 2000: 173; Újváry: i. m. 18.

¹⁷ Kornis: i. m. 135.

¹⁸ Skidelsky, Robert: *A világgazdaság fejlődése*. In Michael Howard – Wm. Rober Louis (szerk.) *Oxford, Világtörténet a 20. században*. Napvilág Kiadó, 2002, Budapest, 71–79.

tatások régi dilemmájáról, a „közép” stratifikációs tartalmának az értelmezéséről van szó; már a kortárs Weis István is úgy fogalmazott a magyar társadalomról készített elemzésében, hogy ez a legnehezebben körülhatárolható réteg.¹⁹ Kornis azonban nem csak tudományos, hanem gyakorlati szempontból is felveti ezt a kérdést, mégpedig abból kiindulva, hogy a háború utáni nehéz társadalmi körülmények között a középosztálynak világszerte éppúgy meg kellene szerveznie önmagát, mint ahogy a nagytőke és az ipari munkásság teszi. Szerinte e két utóbbi csoport „egy félszázadon keresztül” küzdött egymással, de a középosztálybeliek mégis „sokáig némán” nézték ezt a harcot, mert nem ébredtek saját érdekeik tudatára. (Egyedüli eredményként az 1923-ban Bernben megalakított Nemzetközi Középosztályuniót említi.)²⁰

Az „*organizálás küszöbén*” tehát óhatatlanul felmerült, kiket is sorolhatunk ide. Annyit már a vizsgálódás elején leszögez: ha e réteg „*természete szerint olyan egységes és egynemű lett volna, mint a plutokrácia vagy az ipari szervezett munkásosztály, bizonyára már régen megtalálta volna a maga hasonló, egységes szervezésformáját*”.²¹ Tisztában van azzal, hogy nem a statisztikailag középen lévők adják a középosztályt – ehhez több kell. Végül ő is elfogadja a két leggyakrabban alkalmazott kritériumot. Az egyik a gazdasági: a közepes nagyságú jövedelem. Egyetértőleg idézi fel Arisztotelészt, aki a *Politikában* kifejti: „*A vagyoni állapotban is a legtöbbet ér a közepes. Az ilyen ember hallgat a legkönnyebben a józan észre.*”²² A másik hagyományos szempont „*a műveltség bizonyos mértéke*”. Ez kulcstényező Kornis szemében, de úgy foglal állást, hogy a középosztályhoz tartozáshoz e két kritérium együttes meglétére van szükség. Bár írásaiban (s említett tanulmányában is) többnyire általánosságban beszél a középosztályról, az ide tartozás kulturális feltételeit illetően konkrétan utal a magyar helyzetre: úgy határozza meg ezeket, hogy legalább négy középiskolai (gimnáziumi, reáliskolai), vagy legalább négy polgári iskolai osztály elvégzésére van szükség.²³ (Meglépoen alacsonyan vonja meg így az „*iskolai census*” alsó határát; nem csak Weis, hanem az uralkodó közgondolkodás is legalább a középiskolai végzettséghez, sőt többnyire az érettségihez kötötte a középosztályhoz tartozást. A jövedelmi határok megjelölésétől Kornis elzárkózott.) A középosztály „*szellemi pályán mozgó rétege*” adja a társadalom „*szellemi arisztokráciáját*”, így „*ebből a szempontból a középosztály voltaké a felsőosztály*”.²⁴ Álláspontját megerősítendő hozzáfűzi ehhez: amiként „*a Földön nem az északi sark eszkimója, sem a tropikus tájak szerezcsene építette fel az emberiség mai kultúrájának hatalmas dómját, éppúgy a társadalmi rétegek között is sem az egészen nincstelenek hideg és sivár millióje, nem a nagyon gazdagok elpuhító bősége teremti meg a kultúrát, hanem a kettő közé eső középrend műveltségi zónája, melyben a szel-*

¹⁹ Weis István: *A mai magyar társadalom*. Magyar Szemle Társaság, 1930, Budapest, 104.

²⁰ Kornis Gyula: *Mi a középosztály?* In Kornis: *Kultúra és politika*, 178. (*Internationale Mittelstandsunion*)

²¹ Uo. 179.

²² Arisztotelész: *Politika*, ford. Szabó Miklós, Magyar Filozófiai Társaság Könyvtára, 1923, Budapest, IV. könyv, 11. fejezet, 120. old; idézi: uo. 180.

²³ Kornis: i. m. 182.

²⁴ Uo. 183.

lemi értékek kultusza hagyományoszerű s folyton továbbbőszítő indítékul szolgál”.²⁵ Minden jól működő társadalomban a középső rétegnek kell tehát betöltenie a „vezérsztály” szerepét. Hiszen már Arisztotelész is úgy vélte, idézi fel, hogy az állami közösség akkor a legjobb, ha a középosztályra támaszkodik.²⁶ Kornis érvelésében ugyanakkor az is benne van, hogy az állam azért is érdekelt a középosztály felkarolásában, mert a kultúra értékeinek a megvalósítása a hatalmát is erősíti; kultúra által hatalmat lehet szerezni. A szellem ugyanis tényleg hatalom.

A történeti középosztály megítélése

Kornis vitatkozik a középosztállyal foglalkozó korabeli irodalomnak azzal az irányzatával, amely szembeállította egymással az „önálló” és a „nem-önálló” (alkalmazott) szereplőket. E disztinkció az előbbivel az ún. „régí” középosztályt azonosította, melynek az iparosok, a kereskedők, valamint a kis- és középbirtokosok voltak a tagjai, az utóbbival pedig az „újat”, amelybe a szellemi munkát végzőket sorolta, ide értve az állami és magánhivatalnokokat, valamint a szabadfoglalkozású értelmiségieket. Az önállóság kritériuma azonban nem meggyőző alap, mutatott rá, hiszen egyrészt az iparosok és a kereskedők is függőségben vannak hitelezőiktől és vásárlóiktól, másrészt pedig a hivatalnokok közül is sokan élveznek bizonyos fokú függetlenséget, a szabadfoglalkozású értelmiségiekről nem is szólva.²⁷ Ebben bizonyára igaza is van, saját maga azonban nem próbálkozott meg a középosztály következetes szerkezeti elemzésével. Gyáni Gábor a Horthy-korszak középosztályáról készített alapos munkájában világos – és logikus – különbséget tett e réteg három fő komponense, a „köztisztviselői”, a „polgári” és az „értelmiségi” csoportok között, Kornis munkáiban azonban ezek az elhatárolások hiányoznak, vagy csak elmosódottan vannak jelen.²⁸ Ő azt tartja fontosnak hangsúlyozni, hogy a „régí” és az „új” középosztály azért sem állítható egymással szembe a fenti értelemben, mert a magyar hagyományban a „régí” középosztály terminusa alatt elsősorban a birtokos köznemességet és a művelt városi polgárságot értik, „melyek együttesen töltötték be a közhivatalok túlnyomót részét”. Így jut el a kulcsjelentőségű következtetéshez: „Nálunk az ún. történeti középosztály a par excellence középosztály.”²⁹ Weis ezzel kapcsolatban azt a véleményt képviselte, hogy a két világháború között tulajdonképpen nem is volt nyugati mintájú középosztály, csak egy „tisztviselőosztály”; megjegyezve: „nálunk a 'középosztály' hívószóra csaknem kizárólagosan a hivatalnok fogalma jelenik meg előttiünk”.³⁰ Ezt súlyos problémának látta Szekfű

²⁵ Uo. 183.

²⁶ Uo. 180.

²⁷ Uo. 182.

²⁸ Gyáni Gábor: *A középosztály*. In Gyáni Gábor – Kövér György: *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig*, Osiris, 2001, Budapest, 258–291.

²⁹ Kornis: i. m. 182.

³⁰ Weis: i. m. 104–105.

is, aki a harmincas évek elejétől, több ponton is szakítva korábbi álláspontjával, mind élesebb bírálathoz részesítette a magyar középosztályt.³¹ Kornis másként értékeli: ő nem látta annyira problematikusnak ezt a társadalmi képletet, és a zömmel tisztviselőkből álló „történelmi középosztályt” az egész középosztály „gerincének” tekintette. Kritikája azért persze neki is volt. A *Kultúrpolitikánk irányelveiben* egy bekezdés erejéig sajnálkozik azon, hogy nem alakult ki olyan – a nemzeti hagyományokhoz ragaszkodó, „erős magyar érzésű” polgári középosztály, amely ellensúlya lehetett volna az októberi forradalomhoz vezető polgári radikalizmusnak és a bolsevizmusnak.³² Felrója, hogy „a magyar középosztály inkább élete fogyatáig íróasztal mellett a legjelentéktelenebb ügykörben görnyedt, semmint boltba vagy gazdaságba ment volna.”³³ Az „úri” és a „polgári” középosztály azon (túl?)hangsúlyozott szembeállításában azonban, amely Erdei Ferenc „kettős társadalm szerkezeti” modelljének központi eleme, nála nem jelenik meg. Írásaiban a polgárosodás dimenziója háttérbe szorul, s ezzel összefüggésben a zsidóság középosztályosodásának a dilemmáival s az 1920-as „numerus clausus” törvény társadalmi következményeivel sem foglalkozik.

A középosztályt azonban mégsem szűkítette le kizárólag a „tisztviselőosztályra”; számol a piac működéséhez kötődő csoportokkal is. Úgy véli, hogy a történelmi középosztály magához vonja – mint hasonló osztályhelyzetű elemeket – azokat a „kis- és középipárosokat és kereskedőket”, akik „lényegében ugyanazon konzervatív, a történelmi és nemzeti értékeket megbecsülő világnézetben vannak”.³⁴ Az elsőbbséget azonban egyértelműen a történelmi középosztálynak tartja fenn, s rá kíván támaszkodni; ezt tükrözi azon megjegyzése is, miszerint hiába múlja felül egyesek jövedelme az utóbbiét, ha ők nem tartoznak még „a középosztály lelki egységébe”. A kulturális mintaadó funkciót a két világháború közötti konzervatív gondolkodásban egyértelműen a történelmi középosztály adta, s a polgári elemeknek és az arisztokráciának egyaránt hozzá kellett hasonulnia. Kornis érdemben nem szól tehát a magyar középosztályt belülről feszítő ellentétekről, s azokról, akik nem a konzervatív világnézetet vallják – de bármekkora is a csábítás, semmiképp sem eshetünk abba a gyakori hibába, amelynek a veszélyeire nyomatékosan figyelmeztet Quentin Skinner az eszmetörténet-írás buktatóit elemezve, nevezetesen, hogy a történész utólag próbálja megalkotni a vizsgált szerzőnek egy adott kérdésben ki nem fejtett álláspontját.³⁵ Kornis mindenesetre hangsúlyozza, hogy e rétegből hiányzik a „belső egység” s ezt már csak azért is sajnálatosnak tartotta, mert megítélése szerint a középosztály érdekeit a nagytőke és a szervezett proletariátus egy-

³¹ Tükrözi ezt állásfoglalása a *Korunk szava* című lap által 1933-ban szervezett középosztály-vitán. („Magyar középosztály”)

³² Kornis: *Kultúrpolitikánk irányelvei*, 8–9.

³³ Uo. 8.

³⁴ Kornis: *Mi a középosztály?*, 182.

³⁵ Skinner, Quentin: *Jelentés és megértés az eszmetörténetben*. In Horkay Hörcher Ferenc (szerk.): *A koramodern politikai eszmetörténet cambridge-i látkepe*, Tanulmány Kiadó, 1997, Pécs, 11.

aránt fenyegette. Az ide tartozók nem ismerik fel, hogy ők „magasabb szempontból mégis csak egyetlen érdekközösségbe” tartoznak, „erkölcsi-szellemi közösséget” alkotnak – jegyzi meg szomorúan, nem is titkolva a középosztály sorsa iránti aggodalmát.³⁶ (Tegyük hozzá: a legújabb kutatások fényében Gyáni Gábor is úgy fogalmaz, hogy „ez a társadalmi közép” nem alkotott „belülről kellőképp integrált társadalmi csoportot”, „ugyanakkor több volt, mint középrétegek szervesen konglomerátuma”.)³⁷

Az értelmiség szerepével kapcsolatban Kornis abból indult ki, hogy a szellemi munka magasabb rendű a fizikainál. Ez szoros összefüggésben áll azon meggyőződésével, miszerint a szellemi kultúrának elsőbbsége van az anyagival szemben. Annál is inkább hangsúlyozza ezt, mert megítélése szerint a világháború után jelentősen megerősödött az a vélekedés, hogy a testi és a szellemi munka azonos értékű. A szellemi munkát valójában *tárgyának* értéke teszi magasabb rendűvé – mutat rá *A szellemi munka válsága* címmel készített munkájában.³⁸ Különösen fontosnak tartja, hogy – kedvelt kifejezését használva – a „szellemi munkások” esetében a közepes mértékű vagyonnál vagy jövedelemnél fontosabb „a fejlettebb szellemi habitus, a magasabb műveltség”. „Ez az a fonál, amely egymagában a szellemi munkásokat az ún. középosztályhoz fűzi”.³⁹ S a szellemi munkából élő azok, akik – ellentétben a fizikai munkásokkal és a plutokratákkal – a haladást nem kizárólag az anyagi jólét fokozásában keresik. E körülmény avatja őket a társadalom szellemi javainak hordozóivá és védelmezőivé. S Kornis számára, aki a legfőbb államcél a kultúrában látja, ebből fakad, hogy az államnak épp ezt az osztályt kell különösképpen segítenie. Elmondható tehát, hogy nála a kultúra letéteményesének tekintett középosztály támogatása tulajdonképpen az állam fogalmának belső természetéből ered. A középosztály kultúrája – noha ezt *expressis verbis* nem mondja ki Kornis, de alapvetéséből levezethető – az egyetemesen érvényes kultúra igényével lép(het) fel.

A középosztály gondolkodását az alsó és a felső osztályokéval is összeveti – s ebből is azt hozza ki, hogy a középosztályt érdemes a leginkább támogatni. A proletariátusnak a filozófiában a materializmust, az etikában pedig a gazdasági utilitarizmust tulajdonítja, azzal a szándékkal együtt, hogy a „hagyományos nemzeti korlátokat ledöntse”, s a társadalom alapjait gyökerestül felforgassa.⁴⁰ Ítéletalkotására nyilvánvaló hatással voltak a tanácsköztársaság eseményei, de ezzel együtt meg kell jegyeznünk, hogy – vélekedésével ellentétben – a húszas években a magyar munkásság nagyobb részét nem hatotta át a marxista ideológia. Ami a „plutokratákat” illeti, őket ugyancsak a „nemzetköziségre” való törekvéssel jellemezte – s e megállapításából sem hiányzik a túlzás eleme, hiszen a „világpolgárság” eszméje nem volt uralkodó elem e kör gondolkodásában a két világháború közötti időszakban, még ha a nagypolgárságnak jóval

³⁶ Kornis: i. m. 184.

³⁷ Gyáni: i. m. 289.

³⁸ Kornis: *A szellemi munka válsága*. In *A kultúra válsága*, 6.

³⁹ Uo. 10.

⁴⁰ Kornis: *Mi a középosztály?*, 183.

szélesebb nemzetközi kapcsolatai voltak is, mint a középosztálynak. A történelmi arisztokráciáról úgy vélte, bár nagy szükség lenne arra, hogy e csoport továbbra is betöltse 19. századi konstruktív szerepét, a 20. század fiatal arisztokratái zömmel enerválódtak, s a magyar valóságtól elszakadtak, nevelésük alapos megváltoztatása nélkül tehát nemigen lehet rájuk számítani a „nemzeti megújulásban”.⁴¹ A harmincas években fellépő népi írók ismert felfogásával ellentétben ő a parasztságra sem számított, e nagy osztály pozitívumaként annyit emelt ki, hogy az „*egyelőre inkább a nemzeti élet energia-rezervoárja, tartalék-őseje*”. Műveltség hiányában azonban a nemzeti öntudata „csökkent”, „tudatos hatóereje nincs”.⁴² E véleménye többé-kevésbé hűen tükrözte a korszak hivatalos „establishmentjének” felfogását, amellyel a parasztság soraiból kiemelkedő fiatal értelmiség természetesen nem tudott azonosulni. E fentebb említett rétegek céljaival ellentétben a középosztály motívumait a konzervatívok által támogatott „mérésékelt haladásban” látta, s egyúttal e „középrendet” tekintette a „történelmi folytonosság” letéteményesének.⁴³ Az ide tartozók világszemléletét illetően elismeri ugyan, hogy az nem homogén s „a radikális gondolatirányoknak is tág teret enged”, de tipikusan „konzervatív-történelmi tartalmúnak” minősítette. Megközelítése e tekintetben sok hasonlóságot mutat Szekfű Gyulának a *Három nemzedék*ben kifejtett felfogásával, hiszen ebben is azt olvashatjuk, hogy a középosztály különböző rétegeit alapvetően egy történelmi gyökerű tényező, „a heves nemzeti érzés” tartja össze.⁴⁴ Szekfű azonban élesen bírálja az „úri” középosztály történelmi tudatát, amelyből hiányzott a polgári gondolkodásmód – Kornis ebben nem követi őt.⁴⁵ Ha csak halvány kontúrokkal is, de egy másik különbség is jól kirajzolódik a két gondolkodó között: míg Szekfűnél a fő hangsúly a középosztály társadalomirányító funkciójára kerül, Kornisnál a kultúrateremtő szerepre.

A nemzet mint szellemi közösség

Kornis nem csak társadalompolitikai tekintetben tartotta optimálisnak a középosztály dominanciáját, hanem a nemzet – a társadalom legfontosabbnak tekintett közössége – szempontjából is. (A konzervatív hagyománnyal összhangban a nemzetet ő is megkülönböztette a „néptől”.) Meggyőződése volt, hogy a nemzeti gondolatnak „*mindenütt és mindenkor a középosztály a legfőbb megőrzője és fejlesztője*”. A középosztály tehát az ő olvasatában nem csak Magyarországon, hanem „*a nemzeti szervezetnek világszerte a legszívósabb eleme*”.⁴⁶

⁴¹ Kornis: *Arisztokráciánk kulturális feladatai*. In Kornis: *Kultúra és politika*, 186–194.

⁴² Kornis: *Mi a középosztály?*, 184. 1921-ben még felvetette a „kisgazda-osztály” középosztályosodásának a perspektíváját, de később már nem foglalkozott ezzel. Ehhez: Kornis: *Kultúrpolitikánk irányelvei*, 7.

⁴³ Kornis: *Mi a középosztály?*, 184.

⁴⁴ Szekfű Gyula: *Három nemzedék és ami utána következik*. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1935, Budapest, 328.

⁴⁵ Szekfű: i. m. 317. („*polgári légkör sehol ki nem alakult*”)

⁴⁶ Kornis: *Mi a középosztály?* 184.

S azt is egyértelművé teszi, hogy a világháború utáni helyzetben a középosztálytól azt várja el, hogy az individualizmus helyett a nemzeti összefogásra törekedjen. A szellemtörténeti iskola szerint a „korszellemnek” (*Zeitgeist*) mindig megvannak a maga „vezéreszméi”, s Kornis ilyenként azonosította – a „demokratizmussal” együtt – a nacionalizmust. E ponton mindenképp érdemes megállnunk, és kiemelnünk, hogy az ő nemzetkonceptiója alapjaiban különbözött a harmincas években egyre nagyobb befolyáshoz jutó, a hitleri Németország által Európa-szerte támogatott biológiai-faji megközelítésektől. Ő – ismét csak azt mondhatjuk, hogy a szellemtörténet gondolkodásmódjával összhangban – a nemzet ún. kulturális felfogását fogadja el, s úgy határozza meg a nemzetet, mint egy „történetileg lassan kialakult szellemi-kulturális közösséget”, egy „szellemi-erkölcsi princípiumot”.⁴⁷ „Mély összefüggés van a nemzet és a szellem benső lényege között” – mutat rá másutt, kiemelve, hogy a nemzetet a kultúra „nagyjában azonos lelki struktúrája” alkotja.⁴⁸ 1929-ben a *Nemzeti megújulás* című folyóiratcikkében pedig így fogalmaz: „az valamely nemzet tagja, aki magát hozzátartozónak érzi. Ez az érzés pedig elsősorban a sajátos szellemi, kulturális javak közösségére vonatkozik...”⁴⁹ Ennél egyértelműbben aligha lehetett a nemzet „fajelméleti” értelmezését elutasítani! A nemzet kulturális felfogása mellett kiállás egyúttal a világháború előtt hivatalosan vallott „politikai” nemzetkonceptióval történő szakítás is volt, ami jól magyarázható azzal, hogy az ország szétdarabolása után újra kellett fogalmazni a magyar nemzeteszmét: már nem lehetett fenntartani azt a doktrínát, miszerint a közös államhoz tartozás alkotja a nemzetet.

A szellem és a nemzet közötti összefüggés teszi az értelmiségieket a nemzeti kultúra munkásaivá, vagyis a nemzethez kötötté; a nemzet nélkül e réteg „munkájának is vége szakad: vele él vagy hal”.⁵⁰ Ezzel kapcsolatban Kornis külön is kiemeli: a „középosztály-mozgalom”, amelyet egyébként melegen üdvözölt, éppen a nemzethez kötöttség okán nem ölthet olyan nemzetközi keretet, mint a munkásság vagy a nagytőkéé.⁵¹ Ezért aztán roppant visszatetsző – fejt ki –, ha a jogászok és tisztviselők, tanárok és költők szembefordulnak a nemzettel – az „egyetemes emberi légnemű ideáljának” a jegyében. Az ilyen nemzet a maga sírját ássa meg.⁵² A Trianonban elszakított, az értelmiségüktől nagyrészt megfosztott területek állapota is azt tükrözi, hogy „a nemzet történeti hivatásérzése és missziótudata elsősorban szellemi munkásaiban él”.⁵³ A nemzet „a maga történeti életét” a középosztályban éli, így a középosztály védelme egyúttal a nemzet védelmévé is válik.

⁴⁷ Kornis: *A kultúra mint államcél*, 136.

⁴⁸ Kornis: *A szellemi munka válsága*, 11.

⁴⁹ Kornis: *Nemzeti megújulás*. *Napkelet*, 1929, 7. évf. 7. szám (április), 481–494.

⁵⁰ Kornis: *A szellemi munka válsága*, 12.

⁵¹ Kornis: *Mi a középosztály?* 185.

⁵² Kornis: *A szellemi munka válsága*, 12.

⁵³ Kornis: Uo. 13.

A középosztály értéke

1918 előtt a dualizmusban gondolkodó magyar konzervativizmusnak programja sem volt az önálló nemzetállami létre – ennek megteremtéséhez, Szekfű mellett, Kornis vitathatatlanul jelentős mértékben járult hozzá. Konzervatív ihletésű felfogása az államról, a kultúráról és a középosztályról igen jól ismerte fel a bal- és jobboldali radikalizmusokban rejlő veszélyeket, a hagyományok elvetésével járó kockázatokat és a középosztály stabilizáló szerepét. Számolt azzal az arisztotelészi felismeréssel is, hogy „a demokratikus formák” azért maradandóbbak az „oligarchikusoknál”, „mert középosztály van bennük” – érzekelte tehát a jogállam és a középosztály közötti kapcsolatot.⁵⁴ Világosan látta, hogy a konzervatív reformprogram sikere döntő mértékben épp a középosztályon múlik. Szekfű a középosztály-kérdés tárgyalását egy általános hanyatlástörténet keretébe ágyazza – Kornisnál e megközelítésnek kevés nyomát találjuk, még ha ő is szót emelt a középosztály minőségének a javítása mellett. Erősen foglalkoztatta viszont e réteg megszervezésének és öntudatra ébresztésének a lehetősége.

Osztozva Bethlen István elitizmusában, a középosztály funkcióját kifejezetten a magas kultúra megteremtésében és fenntartásában látta. Arról nemigen olvashatunk nála, hogy a középosztálynak meg kellene osztania a műveltségét a „néppel”. (E tekintetben markáns az ellentét, tehetjük hozzá, Németh Lászlóval, aki a harmincas évekre kidolgozott „új nemesség” koncepciójában az új középosztály fontos kötelességének tartotta ezt.) Félreértés ne essék: Kornis következetesen vallotta, hogy a „kultúrállamnak” törekednie kell a nép szellemi színvonalának emelésére, és oktatáspolitikusi tevékenységét is e cél szolgálatába állította. Ennek a jelentőségét már 1921-ben hangsúlyozta, azt panaszolva, hogy a „hirtelen a nyakunkba szakadt” demokrácia „egyedüli szabályozója és ellensúlya”, a műveltség, „nálunk a tömegekből hiányzik”.⁵⁵ Azt tartotta azonban helyesnek, hogy az állam mindenkit a „neki megfelelő műveltségben” részesítsen, vagyis nem kívánta megtörni a középosztálynak a „magas kultúrában” élvezett monopóliumát. Ez az álláspontja szorosan összefüggött azzal, hogy Klebelsberghez hasonlóan és Hóman Bálinttal ellentétben nem pártolta a nagyobb fokú társadalmi mobilitást, amint ezt *A szellemi munka válságában* igen markánsan kifejti.⁵⁶

A radikális, a társadalmi stabilitást fenyegető változások elutasítása – Michael Freedén kifejezésével – Kornis konzervativizmusának egyik „magértéke” volt, de ő nem ellenzett mindenfajta változást, sőt közéleti munkásságában számos reformjavaslattal élt.⁵⁷ Ragaszkodott viszont a középosztály megkülönböztetett pozíciójához, mert ebben látta a nemzeti kultúra megőrzésének s ezzel a magyar állam fennmaradásának a zálogát. Kornisnál talán egy magyar politikai gondolkodó sem viselte jobban a szívén a középosztály sorsát.

⁵⁴ Kornis: *Mi a középosztály?* 180.

⁵⁵ Kornis: *Kultúrpolitikánk irányelvei*, 7.

⁵⁶ Kornis: *A szellemi munka válsága*, 22–24;

⁵⁷ Freedén, Michael: *Ideologies and Political Theory. A Conceptual Approach*, Clarendon Press, 1998, Oxford, 332–347.